

Zsuzsanna K. Zoffmann

UDC: 903(497.113 Starčevo):611.71

ANTROPOLOŠKI PREGLED POPULACIJE STARČEVAČKE KULTURE

(Najnoviji osteološki nalazi sa lokaliteta Vizić–Golokut)

1. UVOD

Tokom 2003. godine nastavljena su arheološka iskopavanja na Starčevačkom lokalitetu Vizić–Golokut u Sremu i tom prilikom su pronađeni novi antropološki nalazi iz te rano neolitske kulture. Prema usmenim saopštenjima arheologa J. Petrovića i M. Jovanovića – kojima i ovom prilikom želim da zahvalim na njihovoj pomoć oko antropološke analize – ljudski ostaci su se bez izuzetka nalazili u jamama Starčevačkog naselja i to skeleti 1/03, 2/03, 3/03 u jami 27, dok je lobanja 4/03 i dečje kosti „bb/03“ u jami broj 31. Zajedno sa skeletima, nađenih prilikom ranijih iskopavanja (Zoffmann 1986–87, 1999–2000), ukupan broj Starčevačkih antropoloških nalaza sa ovog lokaliteta se sada popeo na ukupno sedam (Tabela 1). – Novi nalazi su inventarisani u Arheološkoj zbirci Muzeja Vojvodine, pod brojevima K.136. – K.140.

2. OPIS ANTROPOLOŠKIH NALAZA

Grob 1/03 (jama 27, sonda 72. – 14. 10. 2003.) – dete od 10–11 god. starosti

Osteološki nalaz se sastoji od nekoliko fragmenata lobanje i fragmenata postkranijalnog skeleta. Posmrtna starost je utvrđena na osnovu erupcije zubi (Schour–Massler 1940).

Grob 2/03 (jama 27, sonda 72. – 31. 10. 2003.) – žena od 23–39 god. starosti

Osteološki nalaz se sastoji od fragmenata lobanje (među njima jedan zub) i fragmenata rebara, humerusa, odnosno kostiju nogu. Endokrana obliteracija, kao i dekompozicija spongiozne strukture humerusa, pripada prvom stepenu (Nemeskéri–Harsányi–Acsádi 1960). Abrazija jedinog sačuvanog zuba (donji desni kutnjak) još se nalazi u 1 fazi. Pol sahranjene individue je utvrđen na osnovu opšteg graciliteta kostiju.

Grob 3/03 (jama 27, sonda 72. – 6. 11. 2003.) – mladić od 15–17 god. starosti

Pored dobro sačuvanog postkranijalnog skeleta, iz lobanje su se sačuvali samo fragmenti, koji nisu pogodni za detaljniju morfološku odnosno metrijsku analizu. Pol juvenilne (Johnston 1961) individue je utvrđen na osnovu izrazite bilateralnosti mentuma na mandibuli, odnosno izrazito uske incisive ischiadice (Éry–Kralovánszky–Nemeskéri 1963). Femininost ostalih odlika može se tumačiti pripadanjem sahranjene osobe još juvenilnoj starosnoj grupi. – Porozitet desnog orbitalnog svoda (facies orbitalis) označava prisustvo cribra orbitalie, bolesti koja je vezana najverovatnije za anemiju, prouzrokovanu zbog nedostatka gvožđa u ishrani (Manchester 1983, Hošovski–Mikić 1995) i koja je bila prilično rasprostranjena u preistorijskim periodima. Leva orbita je zbog fragmentovanosti nalaza bila nepogodna za analizu.

Grob 4/03 (jama 31, sonda 78. – 6. 11. 2003.) – verovatno žena od 17–21 god. starosti

U jami je nađen samo calvarium, tj. lobanja bez mandibule, a isto tako nisu nađeni ni vratni pršljenovi. Prilikom određivanja posmrtno starosti sahranjene individue, u obzir je uzeta činjenica da još nije započeto okoštavanje lobanjske baze (synchondrosis sphenoccipitalis), ali da je erupcija zadnjih molara već započeta (Johnston 1961, Schour–Massler 1941). Devojka, bolje rečeno mlada žena (Éry–Kralovánszky–Nemeskéri 1963) je već bila u reproduktivnim godinama, znači da je već bila punopravna članica zajednice. – Na dobro očuvanom calvariumu nisu bili vidljivi nikakvi tragovi neke ozlede, udara, ili posekotina, koji bi upućivali na svojedobno obrublivanje glave. Ova činjenica daje naslutiti da je lobanja bez mandibule odvajana od tela, već posle raspada samog leša, znači duže vremena posle smrti. – Prema kategorijama Aleksejev–Debec-a (1964) hyperdolichokrana

lobanja je srednje dugačka, vrlo uska, srednje visoka, čelo spada u eurymetopnu kategoriju. Lice je vrlo usko, i vrlo nisko, euryen indexne kategorije, orbitalni index je hyperchamaekončne, dok nazalni hyperchamaerrhine katagorije (Tabele 2–4). Fossa canina je srednje duboka, alveolarni prognatizam je izražen. Sahranjena individua je pripadala gracilno mediteranskoj taksonskoj varijanti. – Od epigenetskih odlika na lobanji treba spomenuti vidljiv torus frontalis. – Prerano okoštavanje lobanjskih šavova (ossificatio praecox) sa obe, ali mnogo jače sa leve strane oko tzv. incisura parietalis – pri čemu su obuhvaćene parietalne, temporalne kosti, odnosno occipitalna kost – već pripada patološkim pojavama.

**Skelet bez broja = „bb/03“
(jama 31, sonda 78. – bez datuma nalaženja)
– dete inf. I. starostne grupe**

Od kostiju su se sačuvali samo fragmenti jednog pršljena, deo femura i tibije, odnosno dva phalanga. Posmrtna starost se mogla utvrditi jedino na osnovi opšte veličine kostiju. Znakovi koji bi upućivali na nasilnu smrt, odnosno na svojedobno komadanje posmrtnih ostataka deteta iz nekog ritualnog razloga, nisu mogli da se uoče, te je najverovatnije da su odlomci kostiju pripadali jednom takvom dečjem skeletu, koji je tokom postneolitskih perioda uništen ili su sitne kosti ostale prilikom iskopavanja neprimećene.

3. PREGLED ANTROPOLOŠKIH NALAZA STARČEVAČKE KULTURE

Mada u istim jamama, skeleti Starčevačke kulture sa lokaliteta Vizić–Golokut su ležali daleko jedan od druge, tako da se nikako ne radi o nekoj masovnoj grobnici, nego o pojedinačnim sahranjivanjima, za vreme kojih su leševi svojedobno bili bačeni u velike jame, verovatno sasvim nezavisno jedan od druge. Ovakva vrsta sahranjivanja je bila česta i na nekim drugim lokalitetima, mada u okviru ove kulture srećemo i masovnu grobnicu (Velesnica, Živanović 1986).

Do sada je pulikovano 56 skeleta sa ukupno 12 lokaliteta, koji su rasprostranjeni po celoj teritoriji kulture, tako da bi trebalo da reprezentuju nekoliko etničkih grupa, te rane neolitske populacije koja su živele na velikom delu Balkana i

Panonije. Tabela 5. pokazuje lokalitete i nalaze raspodeljenih prema polu i uzrastu. Po ovim podacima je vidljivo da su među sahranjenima na celom prostoru zastupljena i deca i odrasli. Među poslednjima jedino iz Transdanubije nema još muških skeleta, ali je broj tamošnjih nalaza toliko mali, da je ovaj podatak više nego nesignifikantan, te se može zaključiti da u tome čije su leševe pripadnici Starčevačkih populacionih grupa polagali ili bacali u jame unutar svojih naselja, ni uzrast, ni pol umrlih nije odigrao nikakvu ulogu.

Na ispitanim osteološkim ostacima ni u jednom slučaju nisu nađeni tragovi nasilne smrti, što bi u prvi mah moglo da znači da ovi ljudi nisu bili ubijeni, ali hipotezu o njihovom žrtvovanju ipak ne možemo sasvim isključiti, jer je u svako vreme postojalo više takvih metoda ubijanja koja nisu ostavljali vidljive tragove na lobanjama odnosno skeletnim kostima. Na samostalnom calvariumu (lobanji bez mandibule), koja je na Golokutu bačena u jamu, nije bio uočljivih tragova nasilne smrti, te se može pretpostavljati da je ona bila odvojena od tela/skeleta tek posle razaranja mekih tkiva. U svakom slučaju ovaj nalaz upućuje na postojanje neke vrste kulta lobanja u okviru religije Starčevačke populacije.

Seriya antropoloških nalaza, koja trenutno reprezentuje Starčevačku populaciju kvantitativno je dosta mala, naročito ako uzimamo u obzir njen dug život i njenu veliku geografsku rasprostranjenost. Reprezentativna vrednost je još manja, ako posmatramo kvalitativno stanje osteološkog materijala: mnogi nalazi su jako fragmentovani (npr. Vinča), a ima i takvih nalaza koji su samo delimično publikovani (npr. Velesnica). No, ipak i na osnovu ovakvih oskudnih podataka u glavnim crtama se mogu skicirati antropološke karakteristike ovog rano neolitskog naroda.

1.) Prema morfološkim i metrijskim odlikama u okviru populacije je dominantnu ulogu imala gracilno mediteranska taksonska varijanta (Mikić 1981).

2.) Morfološki opisi i metrijski podaci publikovanih nalaza međutim pokazuju jak heterogenitet serije, što najbolje ilustruju nalazi sa lokaliteta Vinča, među kojima se javljaju izrazito brachykrane lobanje. Publikujući ovaj materijal Schwidetzky (1957, 1971–72) na osnovu njih govori čak o procesu brachykranizacije u ranom neolitu na ovim prostorima. Na veliki tipološki heterogenitet ukazuju i

metrijski podaci (Fig. 1–2), s tim da taksonska slika bez nalaza iz Vinče postaje mnogo homogenija, mada brachykrane lobanje nailazimo i na drugim lokalitetima (Ajmana, Zlatara). Proces brachykranizacije koji pretpostavlja Schwidetzky (1957, 1971–72) ili se ograničavao samo na manju etničku grupu koja je živela oko današnje Vinče ili se radi o nekoj slučajnoj grešci: datovanje antropoloških nalaza iz Vinče je dugo vremena bio predmet naučne polemike i kao takav taj materijal se možda može smatrati nepouzdanim uzorkom.

Kvantitativno veće kraniološke serije su pogodne već i da se međusobno uporede pomoću biostatističkih metoda, među kojima je kod nas najčešće upotrebljavana tzv. Penroseova analiza (Penrose 1954). Mada broj posebno muških i posebno ženskih lobanja iz Starčevačke kulture ne dostiže za analizu dovoljan broj primeraka, sažimanjem muških i standardizovanih (po metodi Aleksejev–Debec 1964) ženskih nalaza već se dobija takva kraniološka serija, koja je pogodna za pomenuta ispitivanja. U jednu već ranije izvršenu analizu (Zoffmann 2003a) uključene su ukupno 42 neolitske i eneolitske serije (♂ + ♀) iz srednje, istočne i južne Evrope, kao i neke serije iz Male Azije, korišćenjem važnijih kranioloških mera (Martin br. 1, 8, 9, 17, 45, 48, 51, 52, 54, 55). Penroseovom analizom se, ustvari, jednim jedinim brojčanim iznosom (C_R^2) utvrđuje zajednička veličinska i formalna distanca pojedinih serija, s tim da rezultat ispod određene granice signifikancije označava istovetnost (u ovoj analizi $C_R^2 \leq 0,166$, $P > 99,5\%$), odnosno nesignifikantan iznos (u ovoj analizi $C_R^2 > 0,166$) neadekvatnost dotičnih serija. Statistička istovetnost serija upućuje na antropološku/biološku srodnost etničkih grupa reprezentovanih u analizi prisutnim kraniološkim serijama. Pomoću takvih signifikantnih veza postoji mogućnost utvrđenja bioloških spona između raznih populacija, na osnovu kojih se mogu i grupisati populacije, među kojima se i posle raznih migracija u geografski udaljene krajeve, ipak sačuvalo biološko srodstvo. – Spomenutom analizom (Zoffmann 2003a) raznih populacija neolitskih i eneolitskih arheoloških kultura, reprezentovane u analizu uključenim kraniološkim serijama, formirale su se sledeće grupe:

1. grupa populacija arheoloških kultura iz Karpatskog bazena,
2. grupa populacija arheoloških kultura iz srednje Evrope,

3. grupa populacija arheoloških kultura iz severoistočne i istočne Evrope,

4. grupa populacija arheoloških kultura iz jugoistočne Evrope i iz Anatolije.

Od populacija arheoloških kultura, koja su geografski i hronološki bliski Starčevačkoj kulturi u analizu je uključena kultura Lepenskog Vira (Lepenski Vir + Vlasac), Körös + Criş kultura, Vinčanska kultura (Hrtkovci–Gomolava), te geografski udaljenije kulture sa juga: Nea Nikomedeia, Hamangia (Cernavoda), i Boian kulture (Cernica), neolitska serija iz Grčke, serija iz Troje I–V, kao i halkolitska serija iz srednje Anatolije. Penroseova distanca između Starčevačke serije i navedenih serija ni u jednom slučaju nije dostigla granicu signifikantne istovetnosti, a takva istovetnost se nije pojavila ni u slučaju ostalih navedenih serija. Ovo sa jedne strane znači da prema ovoj Penroseovoj analizi nema biološkog kontinuiteta između populacije Lepenskog Vira i Starčevačke kulture, a sa druge strane ni između Starčevačke i Vinčanske populacije. Isto tako nema nikakve biološke srodnosti između Starčevačke i Körös+Criş populacije, mada prema rezultatima arheoloških ispitivanja i u slučaju Körös, i u slučaju Vinčanske kulture postoje jake, neosporive veze. Signifikantnih veza Starčevačke populacije se ne javlja ni u slučaju serija iz jugoistočne Evrope, tj. današnje Grčke i Anatolije.

Rezultati Penroseove analize su ustvari u skladu sa rezultatima tipološke analize: i u prvom i u drugom slučaju je vidljivo da antropološka serija, koja nam trenutno stoji na raspolaganju iz okvira Starčevačke kulture, pokazuje da se zasad ne može antropološkim putem tačnije odrediti poreklo ove populacije, niti potvrditi biološki kontinuitet u pogledu starijeg i kasnijeg neolitskog stanovništva na našim prostorima. Objašnjenju ove nesuglasice između arheoloških i antropoloških rezultata možda će doprineti zasad nedostajući nalazi drugih neolitskih etničkih grupa iz unutrašnjosti Balkana i svakako novi nalazi same Starčevačke populacije, koji će zajedno ili ukazati na greške u danas korišćenom biostatističkom uzorku (na primer, nalazi sa lokaliteta Vinča) ili će objasniti trenutno postojeću jaku tipološku heterogenost i doprineti razrašnjenju problematike u vezi sa biološkim poreklom ove populacije.

BIBLIOGRAFIJA

- Aleksejev, V. P.–Debec, G. F. (1964): *Kraniometrija*. – Moskva.
- Éry, K. K.–Kralovánszky, A.–Nemeskéri, J. (1963): *Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja*. – A representative reconstruction of historic populations. – *Anthrop. Közl.* 7, 41–90.
- Hošovski, E.–Mikić, Ž. (1995): *Paleopatologija čoveka*. Užice.
- Johnston, F. E. (1961): *Sequence of epiphyseal union in a Prehistoric Kentucky population from Indian Knoll*. – *Human. Biol.* 33, 66–81.
- Manchester, K. (1983): *The archaeology of disease*. – University of Bradford.
- Martin, R. (1924): *Lehrbuch der Anthropologie*. – Jena, 2. ed.
- Mikić, Ž. (1981): *Stanje i problemi fizičke antropologije u Jugoslaviji. Praistorijski periodi*. – Forschungsstand und Problematik der physischen Anthropologie in Jugoslawien. (Perioden der Ur- und Frühgeschichte). ANUBIH Posebna izdanja 53, Centar za Balkanološka ispitivanja 9. Sarajevo.
- Mikić, Ž. (1995): *Antropološki ostaci neolitskih ljudi sa nalazišta Zlatara (7) i Kudoš (20) u Sremu*. – Anthropological remains of the Neolithic people from the sites Zlatara and Kudoš in Srem. In: Arheološka istraživanja duž autoputa kroz Srem. Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad. 45–49.
- Nemeskéri, J.–Harsányi, L.–Acsádi, GY. (1960): *Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden*. – *Anthrop. Anz.* 24, 70–95.
- Penrose, L. S. (1954): *Distance, size and shape*. – *Annals of Eugenics* 18, 337–343.
- Radosavljević, Sl. (1986): *Skeletni grob sa lokaliteta Ajmana (Đerdapska klisura) – rezultati antropološke obrade*. *Glasnik ADJ* 19, 105–111.
- Radosavljević, Sl. (1986): *Resultats de l'étude anthropologique des squelettes provenant du site Ajmana*. – Rezultati antropološke obrade skeleta sa lokaliteta Ajmana. *Đerdapske sveske* 3, 51–58.
- Schour, I.–Massler, M. (1941): *The development of the human dentition*. – *Journal of American Dental Association* 28, 1153–1160.
- Schwidetzky, I. (1957): *Die Vinča-Schädel*. Vorläufige Mitteilung. 5. Tag. Dtsch. Ges. Anthrop., Freiburg 1956, 117–119.
- Schwidetzky, I. (1971–72): *Menschliche Skelettreste von Vinča*. *Glasnik ADJ* 8-9, 101–112.
- Zoffmann, Zs. K. (1986–87): *Antropološka obrada Starčevačkog skeleta sa lokaliteta Golokut*. – Die anthropologische Bearbeitung des Starčevo Skelets von dem Fundort Golokut. *RVM* 30, 29–31.
- Zoffmann, Zs. K. (1999–2000): *Drugi antropološki nalaz Starčevačke kulture sa lokaliteta Vizić–Golokut u Sremu*. – The second anthropological find from the Starčevo Culture excavated at Vizić–Golokut (Syrmia). *RVM* 41–42, 11–13.
- Zoffmann, Zs. K. (2003a): *Őslakosok és bevándorlók a neolitikus és rézkori Kárpát-medencében az embertani adatok alapján* (A Somogy megyében újonnan feltárt Badeni temetők Penrose-analízise). Somogy megyei múzeumok közleményei, in print.
- Zoffmann, Zs. K. (2003b): *A Kárpát-medence őskori embertani leletei és az általuk képviselt népcsoportok Penrose-féle kapcsolatrendszerre*. – MFMÉ, in print.
- Živanović, S. (1986): *Restes des ossements humains à Velesnica*. – Ostaci skeleta ljudi iz Velesnice. *Đerdapske sveske* 3, 286–288.

Tab.1. – Pol i uzrast dosad nađenih Starčevačkih skeleta sa lokaliteta Vizić-Golokut

Starostna grupa	?	♂	♀	Σ
Inf.I.(1-6 god.)	1	–	–	1
Inf.II. (7-14 god.)	1	–	–	1
Juv. (15-21 god.)	–	1	2	3
Ad. (23-39 god.)	–	–	1	1
Mat. (40-59 god.)	–	–	1	1
Sen. (60 – x god.)	–	–	–	–
Σ	2	1	4	7

<u>Tab. 2.</u> - Cranium cerebrale	
MARTIN (1924)	Grob 4/03 žena 17-21 god.
1.	173
5.	92 ?
7.	37
8.	126
9.	89
10.	109
11.	~
12.	100 ?
13.	88
16.	28 ?
17.	~
20.	110
23.	488
24.	~
25.	355
26.	117
27.	127
28.	111
29.	107
30.	112
31.	94

<u>Tab. 3.</u> - Cranium viscerale	
MARTIN (1924)	Grob 4/03 žena 17-21 god.
40.	~
43.	94
44.	68
45.	112 ?
46.	63
47.	~
48.	55 ?
50.	23
51.d.	~
51.s.	36
52.d.	~
52.s.	25,5
54.	22
55.	38
57.	~
60.	61 ?
61.	57
62.	~
63.	32

<u>Tab.4.</u> - Indexi	
MARTIN (1924)	Grob 4/03 žena 17-21 god.
8/1	72,8
17/1	~
17/8	~
20/1	63,6
20/8	87,3
9/8	70,6
47/45	~
48/45	49,1 ?
52/51 d.	~
52/51 s.	70,8
54/55	57,9

Tab.5. – Lokaliteti Starčevačke kulture sa obradjenim antropološkim nalazima

LOKALITET	dete	♂	♀	?	Σ	BIBLIOGRAFIJA
1. Ajmana-Mala Vrbica	~	4	1	~	5	Radosavljević 1986
2. Divostin	~	~	1	~	1	Zoffmann 1988
3. Kudoš-Šašinci	~	~	~	1	1	Mikić 1995
4. Lánycsók	1	~	1	~	2	Zoffmann 1977
5. Lepenski Vir	1	2	10	~	13	Zoffmann 1992
6. Obrež-Baštine	1	~	~	~	1	Zoffmann 1976
7. Odžaci-Donja Branjevina	1	1	~	~	2	Zoffmann 1982-83
8. Velesnica	3	1	5	~	9	Živanović 1986
9. Vinča	1	10	~	~	11	Schwidetzky 1957, 1971-72
10. Vizić-Golokut	2	1	4	~	7	Zoffmann 1986-87, 1999-2000
11. Vörs-Máriaasszonyisziget	~	~	1	~	1	Zoffmann, in print
12. Zlatara kod Rume	1	1	1	~	3	Mikić 1995
Σ	11	20	24	1	56	

Tab.6. -- Srednje vrednosti mera i indexa Starčevačke kranijalne serije

MARTI N (1924)	♂			♀		
	N	V _{min-max}	x	N	V _{min-max}	x
1.	5	178-189	182,2	9	169-186	175,7
8.	5	127-140	134,6	8	130-147	138,5
9.	5	92-108	97,2	6	92,99	95,8
17.	2	130-131	130,5	4	126-135	129,5
20.	5	116-119	117,2	6	106-119	111,3
45.	3	128-144	135,3	5	113-131	123,8
47.	~	~	~	4	100-111	106,0
48.	2	68-77	72,5	5	60-68	63,2
51.	3	34-36	34,7	5	34-39	36,7
52.	3	30-32	31,0	5	30,5-35	31,9
54.	3	20-24	21,7	4	22-24	23,1
55.	2	46-51	48,5	5	44-52	46,8
66.	4	91-96	94,3	6	82-95	89,5
8/1	5	70,4-77,5	73,9	8	73,0-84,0	79,4
17/1	2	69,3-73,0	71,2	4	70,8-77,1	73,9
17/8	2	94,2-98,5	96,4	4	92,5-98,5	95,3
20/1	5	63,0-65,2	64,3	6	62,4-65,1	63,5
20/8	5	84,1-91,3	87,2	5	77,6-82,0	79,2
9/8	5	68,2-77,1	72,2	5	63,7-70,8	68,4
47/45	~	~	~	4	84,4-88,5	86,4
48/45	2	53,1-57,5	55,3	5	46,6-53,1	51,1
52/51	3	86,1-94,1	89,5	5	79,5-94,6	87,1
54/55	2	45,7-47,1	46,4	4	42,3-53,4	49,0

Zsuzsanna K. Zoffmann

ANTHROPOLOGICAL REVIEW OF THE STARČEVO POPULATION (The most recent finds from Vizić-Golokut site)

More anthropological finds were unearthed in the course of the latest excavation in 2003, and the number of the finds of the early Neolithic Starčevo culture has been increased to 7 at the Vizić-Golokut site in Srem. The osteological finds came from two large pits. Pit no. 27 contained the fragmentary and incomplete bones of a 10-11 year-old child, a 23-39 year-old female and a 15-17 year-old male. Pit no. 31 yielded a few bone fragments of a child of infans I age and the calvaria (the skull without the mandible) of a 21 year-old female. The finds lay far from each other in the pits, so we can certainly not speak of mass graves.

Up to now, 56 anthropological finds have been recovered from 12 sites of the early Neolithic Starčevo culture, which occupied a very large territory for a long period of time. Most of them came from pits, although mass graves have also been unearthed. From a taxonomical aspect, the finds show a great heterogeneity, where, nevertheless, the gracile Mediterranean type dominates. Although brachycranial individuals sporadically occur at other sites as well, they were found in a larger number at the Vinča site, which could either be a local characteristic or it was the result of an inaccurate sampling.

The skull series from Starčevo and other territories of Europe and from Anatolia were compared with the help of Penrose's distance analysis. It revealed that none of them shows a significant identity with the Starčevo population represented by the series, which implies that no biological continuity existed between the Lepenski Vir and the Starčevo populations and the Starčevo and the subsequent Vinča populations. At the same time, the lack of a Penrose identity with other contemporary populations in South-eastern Europe (Anatolia, Greece, Eastern Balkan) or in the Carpathian Basin (Kőrös + Criş cultures) indicates that further finds are necessary to clarify the biological origin of the Starčevo ethnic groups.

